ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ZARURIYATI

Nahanboyeva Asila Sariboy qizi
Toshkent shahar Yangihayot tumani 285-maktabining
Ma’naviy va Ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari
https://doi.org/10.5281/zenodo.21701135

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik zaruriyati nazariy va me’yoriy-huquqiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda kontent-tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Fuqarolik kompetensiyasini huquqiy bilim bilan cheklash mumkin emasligi, uning tarkibiga demokratik qadriyatlar, ijtimoiy muloqot, mas’uliyatli qaror, jamoat manfaatiga yo‘naltirilgan amaliy ishtirok va refleksiya kirishi asoslandi. O‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarishi, «O‘quvchi minbari», ustoz-shogird (mentorlik), volontyorlik, ijtimoiy loyiha, bahs-munozara, nizolarni muzokara asosida hal etish va maktab-oila-mahalla hamkorligi kompetensiyani amalda rivojlantiruvchi mexanizmlar sifatida taklif etildi.
Kalit so‘zlar: ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, pedagogik zaruriyat, fuqarolik ta’limi, ijtimoiy tarbiya, o‘quvchilar ishtiroki, demokratik maktab muhiti, o‘zini o‘zi boshqarish, ijtimoiy loyiha, huquqiy savodxonlik, refleksiya.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mazmuni ijtimoiy faol, huquqiy jihatdan savodxon, tashabbuskor va jamoat manfaati uchun mas’uliyatni zimmasiga ola biladigan yosh avlodni tarbiyalash bilan bog‘liq. Raqamli axborot oqimining jadallashuvi, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, turli qarashlar va manfaatlar to‘qnashuvining ko‘payishi o‘quvchidan axborotni tanqidiy baholash, o‘z pozitsiyasini dalillash, o‘zgalar huquqini hurmat qilish va qonuniy usullarda tashabbus ko‘rsatishni talab etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil 28 dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida: «Islohot - bu yangilanish, o‘zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo rahbarlarimiz va odamlarimiz o‘zgarishi kerak. Inson o‘zgarsa, jamiyat o‘zgaradi», deb ta’kidlagan [5]. Mazkur g‘oya ta’limdagi o‘zgarishlar avvalo o‘quvchining tafakkuri, ijtimoiy pozitsiyasi va xulq-atvorida namoyon bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadi. Demak, maktab islohotining natijasi faqat o‘zlashtirilgan bilim hajmi bilan emas, balki o‘quvchining jamiyat hayotida mas’uliyatli ishtirok eta olishi bilan ham baholanishi lozim.

Fuqarolik jamiyatining barqarorligi tayyor qoidalarni biladigan emas, balki umumiy manfaatni anglab, qonun doirasida hamkorlik qila oladigan fuqarolarga bog‘liq. Shu sababli o‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish alohida tarbiyaviy tadbir yoki muayyan fanning cheklangan vazifasi emas; u ta’lim mazmuni, pedagogik texnologiya, maktab boshqaruvi, sinf muhiti va jamoatchilik bilan hamkorlikni qamrab oluvchi tizimli pedagogik zaruriyatdir. O‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyatini asoslash, uning mazmuniy komponentlarini aniqlash va maktab amaliyotida qo‘llanadigan pedagogik mexanizmlarni tizimlashtirishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, «Ta’lim to‘g‘risida»gi va «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi qonunlar, Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori va uning

tahrirlari kontent-tahlil qilindi [1-4]. Xalqaro yondashuvlarni aniqlashda UNESCOning global fuqarolik ta'limi konsepsiyasi, Yevropa Kengashining demokratik madaniyat kompetensiyalari modeli, IEAning ICCS 2022 tadqiqoti hamda OECD materiallari qiyosiy o'rganildi [6-10].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda vakillari orqali ishtirok etish huquqini, jumladan, o'zini o'zi boshqarish va jamoatchilik nazorati vositalarini belgilaydi; 50-modda esa har kimning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi [1]. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunda ta'lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi, ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik hamda demokratik xususiyati asosiy prinsiplar sifatida qayd etilgan [2]. Ushbu normalar o'quvchini ta'lim ob'ekti emas, qadr-qimmati, fikri va ishtirok huquqi tan olinadigan sub'ekt sifatida ko'rishni talab qiladi.

Mazkur maqolada ijtimoiy tarbiya shaxsning ongi, qadriyatlari va ijtimoiy xulqini jamiyatning insonparvar, huquqiy va demokratik maqsadlari bilan uyg'unlashtiradigan maqsadli pedagogik ta'sirlar va hamkorliklar tizimi sifatida tushuniladi. Uning manbalari oiladagi mas'uliyat, Vatanga daxldorlik, ustoz-shogird an'anasi, mahalla hamjihatligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, jamoatchilik fikri hamda maktabdagi adolatli qoidalardir. Ijtimoiy tarbiyaning natijasi faqat «to'g'ri fikr» emas, balki huquqiy va axloqiy mezonlarga muvofiq amaliy harakat bo'lishi zarur.

J.J. Patrik fuqarolikni demokratiyaning tayanch tushunchasi sifatida izohlab, maktabda demokratik fuqarolikka tayyorlash izchil va markaziy o'rin tutishi lozimligini ko'rsatadi [11]. M. Branson va Ch. Kuigli ishlarida samarali fuqarolik bilim, intellektual va ishtirok ko'nikmalari hamda fuqarolikka oid barqaror shaxsiy sifatlar birligiga tayanadi [12-14]. Bu qarashlar fuqarolik kompetensiyasini faqat Konstitutsiya va qonunlarni bilish bilan cheklab bo'lmasligini tasdiqlaydi.

UNESCO global fuqarolik ta'limini kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvor sohalarining birligida ko'radi [6]. Yevropa Kengashining modelida esa demokratik madaniyat uchun zarur 20 kompetensiya qadriyatlar, munosabatlar, ko'nikmalar hamda bilim va tanqidiy tushunish guruhlariga ajratilgan [7]. Ushbu yondashuvlarni milliy tarbiya maqsadlari bilan uyg'unlashtirish ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining quyidagi komponentlarini ajratish imkonini beradi:

kognitiv-huquqiy komponent - davlat va jamiyat tuzilishi, inson huquqlari, fuqarolik burchlari, qonun ustuvorligi va jamoat institutlariga oid bilimlarni tushunish;

qadriyat-motivatsion komponent - Vatanga daxldorlik, adolat, inson qadri, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik, hamjihatlik va xalq farovonligiga hissa qo'shish istagi;

ijtimoiy-kommunikativ komponent - turli fikrlarni tinglash, dalilga tayangan muloqot, muzokara, hamkorlik, nizoni zo'ravonliksiz hal etish va umumiy qarorga kelish;

faoliyatli-tashabbuskor komponent - jamoa muammosini aniqlash, yechim loyihalash, qonuniy tashabbus ko'rsatish, volontyorlik va o'zini o'zi boshqarishda ishtirok etish;

axborot-raqamli komponent - ijtimoiy ahamiyatli axborotni tekshirish, manba ishonchliligini baholash, shaxsiy ma'lumot va mualliflik huquqini hurmat qilish, raqamli muloqotda mas'uliyatli bo'lish;

refleksiv-baholovchi komponent - o'z harakatining shaxs, jamoa va jamiyatga ta'sirini baholash, xatoni tan olish, xulosa chiqarish va keyingi faoliyatni takomillashtirish.

O'quvchining ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi - jamiyat va maktab hayotidagi voqea hamda muammolarga daxldorlikni anglash, inson huquqlari va qonun ustuvorligini qadriyat sifatida qabul qilish, turli sub'ektlar bilan konstruktiv muloqot olib borish, jamoat manfaatiga yo'naltirilgan tashabbusni qonuniy va axloqiy usullarda amalga oshirish hamda natijani refleksiv baholashga imkon beruvchi integrativ shaxsiy qobiliyatdir. Pedagogik zaruriyat deganda muayyan ijtimoiy talab bilan mavjud ta'lim amaliyoti o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etish uchun maqsadli pedagogik ta'sir va shart-sharoitlarga

ob’ektiv ehtiyoj tushuniladi. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasiga nisbatan bu zaruriyat quyidagi o‘zaro bog‘liq omillar orqali namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, demokratik jamiyat fuqaroning faqat qonunga itoatini emas, jamoat masalalarida axborotli, mas’uliyatli va qonuniy ishtirokini talab qiladi. O‘quvchi maktabda qaror qabul qilish, umumiy qoida ishlab chiqish va jamoa oldida hisobdor bo‘lish tajribasini orttirmasa, fuqarolik ishtiroki haqidagi bilim xulqqa aylanmaydi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning mustaqil hayotga tayyorligi ijtimoiy-siyosiy va huquqiy savodxonlik bilan bog‘liq. Huquqni bilish uni mas’uliyatdan ajratib talqin qilishga asos bo‘lmasligi kerak. Pedagogik jarayon huquq, burch, oqibat va umumiy manfaat o‘rtasidagi bog‘lanishni real vaziyatlar orqali ochib berishi zarur.

Uchinchidan, raqamli muhit o‘quvchining ijtimoiy ishtirok maydoniga aylangan. Yolg‘on axborot, nafrat tili, kiberbulling, manipulyativ kontent va maxfiylikka tahdid sharoitida fuqarolik faolligi media savodxonlik va raqamli etika bilan birgalikda rivojlantirilmasa, faollik ijtimoiy mas’uliyatsiz xatti-harakatga aylanishi mumkin.

To‘rtinchidan, ko‘p millatli va turli e’tiqod vakillari yashaydigan jamiyatda fuqarolik birligi millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rikenglik, inson qadri va teng huquqlilikka tayanadi. Bu sifatlar deklarativ chaqiriqlar orqali emas, teng ovoz, o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan sinf tajribasida shakllanadi.

Beshinchidan, ta’lim mazmuni va ijtimoiy amaliyot o‘rtasidagi uzilishni bartaraf etish talab etiladi. Fuqarolikka oid bilimni ijtimoiy loyiha, volontyorlik, o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarishi, mahalla bilan hamkorlik va jamoat manfaatiga xizmat qilish bilan bog‘lash kompetensiyaning faoliyatli tabiatini ta’minlaydi. OECD tahlillarida ham tajribaga asoslangan va o‘quvchini markazga qo‘yadigan dasturlar fuqarolik ko‘nikma va qadriyatlarini rivojlantirishda istiqbolli amaliyot sifatida ko‘rsatilgan [8; 9].

Oltinchidan, fuqarolik faolligi ijtimoiy tengsizliklar ta’sirida turlicha shakllanishi mumkin. ICCS 2022 natijalarida fuqarolik bilimi ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqish bilan bog‘liq farqlanishi va fuqarolik bilimining turli munosabat hamda ishtirok ko‘rsatkichlari bilan ijobiy aloqasi qayd etilgan [10]. Demak, maktab barcha o‘quvchilar uchun teng ishtirok imkoniyatini ataylab yaratishi lozim.

1-jadval. Pedagogik zaruriyat, mexanizm va natija o‘rtasidagi bog‘lanish

Zaruriyat yo‘nalishi	Asosiy ziddiyat	Pedagogik mexanizm	Kuzatiladigan natija
Bilim-amal birligi	Qonun va tushunchalarni bilish, ammo vaziyatda qo‘llay olmaslik	Keys, ijtimoiy loyiha, jamoaga xizmat qilish	Muammoni tahlil qiladi, qonuniy yechim taklif etadi
Huquq-mas’uliyat muvozanati	Huquqni burch va oqibatdan ajratib qabul qilish	Huquqiy dilemma, rolli sud/kengash, refleksiya	Qarorning huquqiy va axloqiy oqibatini asoslaydi
Demokratik ishtirok	O‘quvchi ovozining rasmiy, ammo ta’sirsiz bo‘lishi	O‘quvchi kengashi, «O‘quvchi minbari», ishtirokli qoida	Taklif beradi, muzokara qiladi, hisobot taqdim etadi
Raqamli fuqarolik	Faol axborot iste’moli, ammo manba va	Faktcheking, media-keys, raqamli etika	Manbani tekshiradi, xavfsiz va hurmatli

Zaruriyat yo‘nalishi	Asosiy ziddiyat	Pedagogik mexanizm	Kuzatiladigan natija
	oqibatni baholamaslik		muloqot qiladi
Ijtimoiy hamjihatlik	Turli qarashlar va manfaatlar o‘rtasida nizo	Debat, mediativ muloqot, hamkorlikdagi topshiriq	Farqni hurmat qiladi, murosa va umumiy yechim topadi
Institutlararo hamkorlik	Maktab, oila va mahalla tarbiyaviy talablarining uzilishi	Qo‘shma loyiha, ota-onalar kengashi, mahalla sherikligi	Jamoat muammosiga birgalikda yechim ishlab chiqadi

Xorijiy tajriba fuqarolik ta’limini tashkil etishning yagona shakli mavjud emasligini ko‘rsatadi. Birinchi model - fuqarolik, hukumat, konstitutsiya yoki jamiyatshunoslik mazmunini maxsus fan yoki kurs sifatida o‘qitish. AQShda Center for Civic Education ishlab chiqqan CIVITAS modeli K-12 bosqichi uchun fuqarolik bilimi, ko‘nikmalari, fazilatlari va ishtirokni yaxlit tizimda ifodalaydi [14]. Angliyada fuqarolik ta’limi 2002 yil sentyabrdan davlat maktablarida 11-16 yoshli o‘quvchilar uchun milliy o‘quv dasturining majburiy qismi sifatida joriy etilgan [17]. Bu model mazmun va natijaning aniqligini ta’minlaydi, biroq fuqarolik tajribasi boshqa fanlar va maktab hayotidan ajralib qolmasligi kerak.

Ikkinchi model - fanlararo yoki «singib boruvchi» yondashuv. Avstriyada fuqarolik-siyosiy ta’lim 1978 yildan barcha maktab turlari, sinflar va fanlar uchun fanlararo ta’lim prinsipi sifatida kiritilgan; u ayrim bosqichlarda mustaqil yoki integratsiyalashgan fan tarzida ham amalga oshiriladi [15]. Niderlandiyada boshlang‘ich va o‘rta ta’lim uchun faol fuqarolik va ijtimoiy hamjihatlikni targ‘ib qilishga oid huquqiy talablar mavjud, ammo maktablar uni alohida fan yoki integratsiyalashgan mazmunda tashkil etish usulini mustaqil belgilaydi [16]. Bu tajriba fanlararo muvofiqlashtirish va natijani monitoring qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Uchinchi model - butun maktab muhiti va amaliy ishtirokka asoslangan yondashuv. Bunda dars mazmuni o‘quvchilar kengashi, vakillik organlari, volontyorlik, jamoat loyihalari, simulyatsion saylovlar, debat va mahalliy muammolarni hal etish faoliyati bilan to‘ldiriladi. Yevropa Kengashi demokratik kompetensiyalar maktabning o‘quv dasturi, pedagogikasi, baholashi va «butun maktab» yondashuvida izchil qo‘llanishini tavsiya etadi [7]. IEA va OECD materiallari ham ochiq muhokama muhiti, maktabdagi ishtirok tajribasi va kelgusi fuqarolik faolligi o‘rtasida ijobiy bog‘lanish borligini ko‘rsatadi [9; 10].

O‘zbekiston uchun eng maqbul yechim ushbu modellarni qarama-qarshi qo‘yish emas, balki ularni integratsiyalashdir: «Tarbiya», tarix, davlat va huquq asoslari kabi fanlarda aniq mazmun; ona tili va adabiyot, geografiya, informatika hamda boshqa fanlarda fuqarolik konteksti; maktab va mahallada esa amaliy ishtirok tajribasi ta’minlanishi lozim.

Fuqarolik kompetensiyasi bir fan doirasida to‘liq shakllanmaydi. «Tarbiya» fani qadriyat, mas’uliyat va ijtimoiy munosabatlarni; tarix fani davlatchilik va jamiyat taraqqiyotini; davlat va huquq asoslari huquq, burch va qonuniy mexanizmlarni; ona tili va adabiyot axloqiy tanlov hamda dalilli nutqni; geografiya ijtimoiy va ekologik mas’uliyatni; informatika raqamli fuqarolik va media xavfsizlikni ochib beradi. Mazkur mazmun umumiy natija indikatorlari asosida muvofiqlashtirilganda takrorlanish kamayadi va bilimning amaliy qo‘llanishi kuchayadi.

Muammoli-dialogik ta’limda o‘quvchi tayyor xulosani qabul qilmaydi, balki ijtimoiy vaziyatni tahlil qiladi. Masalan, maktab hududidagi ekologik muammo, raqamli guruhdagi haqorat, jamoa mablag‘idan foydalanish yoki turli manfaatlarni kelishtirish kabi keyslarda faktlar, huquqiy norma, tomonlar manfaati va ehtimoliy oqibatlar ajratiladi. O‘qituvchi siyosiy targ‘ibotchi emas, dalil, hurmat va qonuniylikka asoslangan muloqot moderatori bo‘lishi lozim.

Oliy ta’lim amaliyotida qo‘llanadigan «Mentorlik» va «Talaba minbari» loyihalarini umumiy o‘rta ta’lim sharoitiga «Ustoz-shogird (mentorlik)» va «O‘quvchi minbari» shaklida moslashtirish mumkin. Mentor o‘quvchiga tayyor qaror bermaydi; muammoni aniqlash, ma’lumot to‘plash, manfaatdor tomonlar bilan muloqot va natijani baholashda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. «O‘quvchi minbari»da esa taklif belgilangan dalil, qonuniy asos, resurs va kutilgan natija bilan himoya qilinadi.

Sinf va maktab kengashlari, o‘quvchilar parlamentlari, fan klublari, volontyorlik guruhlari va turli tashabbus jamoalari formal tuzilma bo‘lib qolmasligi kerak. Ularda saylash va saylanish, kun tartibi tuzish, fikr bildirish, ovoz berish, vazifa taqsimlash, mablag‘ va resurslardan ochiq foydalanish, hisobot berish kabi aniq demokratik jarayonlar o‘rgatiladi. O‘quvchi taklifining muayyan qismi maktab qaroriga ta’sir qilmasa, ishtirok imitatsiyaga aylanadi [19].

Ijtimoiy loyiha o‘quvchini haqiqiy hayotiy mazmun bilan bog‘laydi. Loyiha mahalla kutubxonasini targ‘ib qilish, yolg‘iz keksalarga raqamli xizmatdan foydalanishda ko‘maklashish, maktabda chiqindilarni saralash, inklyuziv muhitni yaxshilash, yo‘l harakati xavfsizligi yoki kitobxonlik tashabbusi kabi aniq muammoga yo‘naltirilishi mumkin. Loyiha bosqichlari: ehtiyojni o‘rganish, dalil to‘plash, maqsad belgilash, sheriklarni aniqlash, reja tuzish, amalga oshirish, natijani baholash va jamoatchilikka hisobot berishdan iborat bo‘ladi.

Volontyorlik faqat tadbirda qatnashganlar soni bilan baholanmasligi kerak. O‘quvchi kimga va qanday foyda yetkazganini, qanday huquqiy va axloqiy chegaralarga amal qilganini, muammoning sabablarini qay darajada anglaganini hamda kelgusi harakatini refleksiya qila olishi lozim. Shunda jamoaga xizmat qilish xayriya aksiyasidan fuqarolik o‘rganishiga aylanadi.

Fuqarolik kompetensiyasi kelishmovchilikdan qochish emas, uni qonuniy va hurmatli usulda boshqarish qobiliyatini ham qamrab oladi. Shu bois o‘quvchilarga faol tinglash, «men-xabar», manfaat va pozitsiyani ajratish, muqobil yechimlar ishlab chiqish, kelishuv shartlarini yozish va bajarilishini kuzatish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Rolli muzokara, tengdoshlar mediatsiyasi, axloqiy dilemma va keys-tahlil bu maqsadga mos.

Bunday dasturlarda psixologik xavfsizlik asosiy shartdir: kamsitish, tahqirlash, siyosiy yoki diniy qarashni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi. Bahsli masalalarni muhokama qilishda fakt va fikr farqlanadi, manbalar ochiq ko‘rsatiladi, barcha ishtirokchilarga teng vaqt va hurmatli munosabat ta’minlanadi.

Ijtimoiy tarbiya maktab chegarasida yakunlanmaydi. Ota-ona mehri va mas’uliyati, mahalladagi o‘zaro yordam, ustoz-shogird an’anasi va jamoatchilik nazorati o‘quvchining fuqarolik pozitsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun maktabda o‘quvchilar va ota-onalar kengashlari, mahalla vakillari, yoshlar yetakchilari, nodavlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda kichik ijtimoiy loyihalar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Hamkorlikning mezoni tadbirlar soni emas, vazifalarning aniqligi va o‘quvchi sub’ektligidir. Maktab pedagogik va huquqiy xavfsizlikni ta’minlaydi; oila bolaning qiziqishi va mas’uliyatini qo‘llab-quvvatlaydi; mahalla haqiqiy muammo va ijtimoiy maydonni taqdim etadi; o‘quvchi esa tahlil, taklif, amaliy harakat va hisobotda ishtirok etadi.

Fuqarolik kompetensiyasini faqat test orqali baholash uning faoliyatli va qadriyatli jihatlarini qamrab olmaydi. Shuning uchun diagnostika test va huquqiy keyslar, kuzatuv, debat rubrikasi, loyiha

portfeli, o‘quvchining o‘zini o‘zi baholashi, tengdoshlar fikri va refleksiv esseni uyg‘unlashtirishi lozim. Baholash siyosiy qarash yoki shaxsiy e’tiqodga emas, dalildan foydalanish, huquqni hurmat qilish, hamkorlik, tashabbusning ijtimoiy foydasi va mas’uliyatga qaratiladi.

Natija yuqori, o‘rta va quyi darajalarda belgilanishi mumkin. Yuqori darajada o‘quvchi vaziyatni mustaqil tahlil qiladi, turli nuqtai nazarlarni solishtiradi, qonuniy va ijtimoiy foydali tashabbusni amalga oshiradi hamda natijani tanqidiy baholaydi. O‘rta darajada bilim va ijobiy munosabat mavjud, ammo mustaqil tashabbus va refleksiyada pedagog ko‘magi talab etiladi. Quyi darajada bilim parchalangan, ishtirok situativ va qaror oqibatini anglash yetarli emas.

O‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish jamiyatning demokratik taraqqiyoti, huquqiy davlat va ijtimoiy hamjihatlik ehtiyojlaridan kelib chiqadigan ob’ektiv pedagogik zaruriyatdir. U huquqiy bilimni qadriyat, muloqot, tashabbus, raqamli mas’uliyat va refleksiya bilan birlashtirgandagina ta’lim natijasiga aylanadi. Shu asosda quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

umumiy o‘rta ta’limda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining yosh bosqichlari bo‘yicha kutilgan natija va indikatorlarini aniq belgilash;

«Tarbiya», tarix, davlat va huquq asoslari, ona tili va adabiyot hamda informatika fanlarining fuqarolik mazmunini yagona fanlararo matritsa asosida muvofiqlashtirish;

har bir o‘quv yilida kamida bitta jamoat manfaatiga yo‘naltirilgan ijtimoiy loyihani dars, sinfdan tashqari ish va mahalla hamkorligi bilan bog‘liq holda amalga oshirish;

«O‘quvchi minbari», sinf va maktab kengashlarida o‘quvchi taklifining qarorga ta’sir qilish, hisobot berish va qayta aloqa mexanizmlarini joriy etish;

o‘qituvchilarni bahsli masalalarni xolis moderatsiya qilish, debat, mediatsiya, faktcheking, huquqiy keys va loyiha pedagogikasi bo‘yicha tayyorlash;

fuqarolik kompetensiyasini test bilan cheklamay, keys, portfel, kuzatuv, loyiha natijasi va refleksiv baholash vositalari orqali diagnostika qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023. https://lex.uz/docs/-6445145
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘RQ-637-son Qonuni. 23.09.2020. https://lex.uz/docs/-5013007
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 187-son qarori. 06.04.2017 (2017 yilgi dastlabki va amaldagi tahrirlar). https://lex.uz/docs/-3153714
4. O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi O‘RQ-406-son Qonuni. 14.09.2016. https://lex.uz/docs/-3026246
5. Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28.12.2018. https://president.uz/uz/lists/view/2228
6. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993
7. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vols. 1-3. Strasbourg, 2018. https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/rfcdc-volumes
8. OECD. Engaging Young Citizens: Civic Education Practices in the Classroom and Beyond. OECD Education Policy Perspectives, No. 65, 2023. https://doi.org/10.1787/2166378c-en

9. Borhan H. Civic Education as a Pathway to Inclusive Societies: Exploring the Role of Education in Fostering Civic and Social Engagement. OECD Education Working Papers, No. 326, 2025. https://doi.org/10.1787/3f128be8-en
10. Schulz W., Ainley J., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Damiani V., Friedman T. ICCS 2022 International Report: Education for Citizenship in Times of Global Change. Springer, 2024. https://www.iea.nl/publications/iccs-2022-international-report
11. Patrick J.J. Essential Elements of Education for Democracy. ERIC ED472002, 2002. https://eric.ed.gov/?id=ED472002
12. Branson M.S. The Role of Civic Education. Center for Civic Education. https://new.civiced.org/papers/articles_role.html
13. Quigley C.N. Civic Education: Recent History, Current Status, and the Future. Center for Civic Education, 1999. https://new.civiced.org/papers/papers_quigley99.html
14. Center for Civic Education. CIVITAS: A Framework for Civic Education. https://civiced.org/civitas/reference-materials/civitas-framework
15. European Commission, Youth Wiki. Austria: Learning to Participate through Formal, Non-formal and Informal Learning. Updated 13.01.2026. https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/austria/57-learning-to-participate-through-formal-non-formal-and-informal-learning
16. European Commission, Youth Wiki. Netherlands: Learning to Participate through Formal, Non-formal and Informal Learning. Updated 12.11.2025. https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/netherlands/57-learning-to-participate-through-formal-non-formal-and-informal-learning
17. Department for Education. Citizenship Education in England 2001-2010: Young People's Practices and Prospects for the Future. London, 2010. https://www.gov.uk/government/publications/citizenship-education-in-england-2001-2010-young-peoples-practices-and-prospects-for-the-future-the-eighth-and-final-report-from-the-citizenship-e
18. Westheimer J., Kahne J. What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy // American Educational Research Journal. 2004. Vol. 41, No. 2. P. 237-269. https://doi.org/10.3102/00028312041002237
19. Gottschalk F., Borhan H. Child Participation in Decision Making: Implications for Education and Beyond. OECD Education Working Papers, No. 301, 2023. https://doi.org/10.1787/a37eba6c-en
20. Abdug'aniyev O.T. Developing Students' Competence in Universal Human Values in the Social Development of New Uzbekistan // Science and Innovation. - 2024. - Vol. 3, Special Issue 41. - P. 281-285
21. Abdug'aniyev O.T. The Content and Essence of Developing Students' Competence in Universal Human Values // Science and Innovation. - 2024. - Vol. 3, Special Issue 35. - P. 290-295.
22. Abdug'aniyev O.T. Factors of Pedagogical Cooperation Affecting the Development of Students' Competence in Universal Human Values in the Context of New Uzbekistan // Science and Innovation. - 2023. - Vol. 2, Special Issue 12. - P. 52-56.